

Метаморфози. Нотатки лікаря про медицину та зміни людського тіла

Про книгу

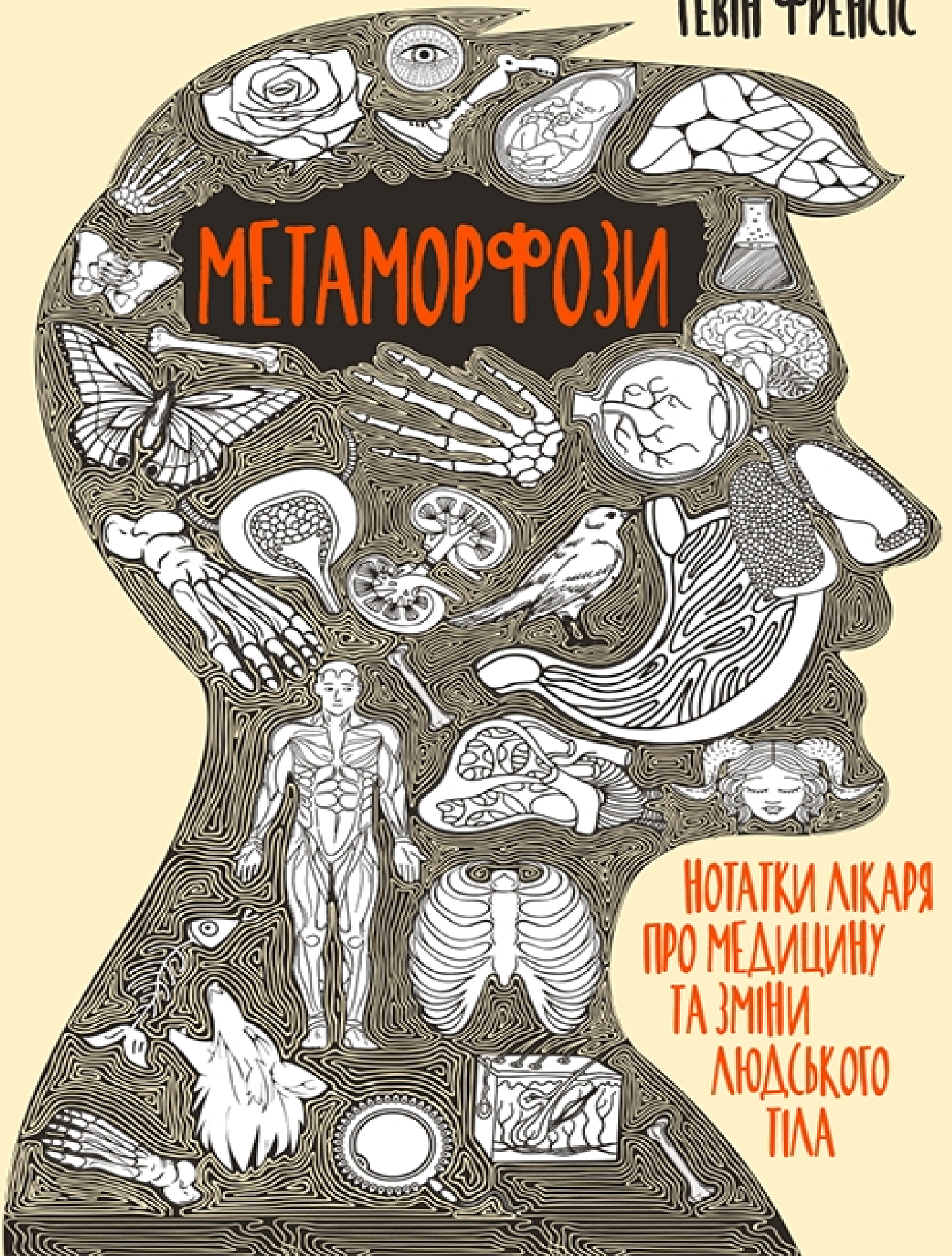
Тіло людини постійно змінюється. Проте існують трансформації, які занадто впадають в око. Плямиста шкіра, зріст Гулівера чи, навпаки, мініатюрність лепрекона, додаткові внутрішні органи — усе це так... дивно. Античність обґрунтовувала все це карою богів, повнею та низкою інших міфічних причин.

Лікар Ґевін Френсіс бачив чимало за свою лікарську практику: жінку, яка вагітніла попри всі засоби контрацепції; дівчину, хвору на анорексію, що ледь не з'їла її тіло; жінку з рогом на чолі; чоловіка, що татуював своє тіло, наче одержимий. Химерно? Ґевін Френсіс точно знає, як науково пояснити такі випадки. Кожен із нас здатен до таких метаморфоз. Захопливі та шокуючі історії з клінічної практики про звичайних людей та їхні незвичайні тіла. Це вразить вас.

ГЕВІН ФРЕНСІС

МЕТАΜΟΡΦΟΖΗ

ΝΟΤΑΤΚΗ ΛΙΚΑΡΑ
ΠΡΟ ΜΕΔΙCΙΝΗC
ΤΑ ΖΜΙΝΗ
ΛΥΔCΚΟΓΟ
ΤΙΛΑ

SHAPESHIFTERS:

A DOCTOR'S NOTES ON MEDICINE
& HUMAN CHANGE

GAVIN FRANCIS

P
PROFILE BOOKS

wellcome
collection

МЕТАМОРФОЗИ

НОТАТКИ ЛІКАРЯ ПРО МЕДИЦИНУ
ТА ЗМІНИ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА

ГЕВІН ФРЕНСІС

ХАРКІВ КЛУБ
2020 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЯ

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2020

ISBN 978-617-12-8241-4 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

УДК 611
Ф87

Науковий редактор к.м.н. *Стеценко Т. В.*

Перекладено за виданням:

Francis G. Shapeshifters: A Doctor's Notes on Medicine & Human Change / Gavin Francis. —
London : Profile Books, 2018. — 282 p.

Переклад з англійської *Олександра Стукала*

Дизайнер обкладинки *Анастасія Попова*

ISBN 978-617-12-8116-5

ISBN 978-1-78125-774-6 (англ.)

© Gavin Francis, 2018

© Depositphotos.com / HalynaMoroshan / arina.ulyasheva / jakel / Rudaieva_Iryna / KiraDesign / lineartestpilot / NastyaSigne / dr_OX / Kreativ / FuHonra / Akini / Digital / Clipart / PandaVector / Dr.Art, обкладинка, 2020

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2020

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2020

Оптимістам, які з надією спостерігають за людськими змінами

Людство — людський рід, людський вид, людський тип, людська природа, люди. Людська істота, особистість, особа, смертна істота, тіло.

Людський — гуманний, смертний, особистий, індивідуальний, соціальний.

Зміна — видозміна, мутація, варіація, модифікація, метастаз, девіація, поворот, еволюція, революція, трансформація, перевтілення, метаморфоза.

Змінюватися — різнитися, варіюватися, коливатися, перетворюватися, зміщуватися, переміщуватися, відхилятися, перероджуватися, трансформуватися, перевтілюватися.

Дух спонукає мене: про нове починаю співати
В змінених формах тіла.

Овідій. Метаморфози (бл. VIII ст.)¹

Усі речі з часом змінюються, а з ними змінюємось і ми самі.

Лотар, імператор Священної Римської імперії (бл. 840)²

І тоді я, жінка, ніби за помахом руки Фортуни перетворилася на чоловіка.

Христина Пізанська. Книга про мінливість Фортуни (1403)

Ми не що інше, як нагромадження або набір різноманітних сприйнять [...] у постійному плині,
у постійному русі.

Девід Г'юм. Трактат про людську природу (1739)³

Сам ставок не змінився: він повний тієї ж води, якої торкнувся колись мій юний погляд; усі
зміни — у мені самому.

Генрі Девід Торо. Волден (1854)⁴

Метаморфози — осердя явищ природи... вони показують мінливість знань і сприйняття
людей.

Маріна Ворнер. «Метаморфози» Овідія в сучасному мистецтві (2009)

¹ Тут і далі цит. за: Овідій Назон, Публій. Метаморфози. К.: Дніпро, 1985. Перекл. А. Содомори.

² Переклад Олександра Стукала. — *Якщо не зазначено інше.*

³ Цит. за: Г'юм, Девід. Трактат про людську природу. К.: Всесвіт, 2003. Перекл. П. Насади.

⁴ Цит. за: Торо, Генрі Девід. Волден. К.: Темпора, 2020. Перекл. Я. Стріхи.

Заувага про конфіденційність

Ця книжка — збірка історій про медицину та мінливість людського тіла. Хірурги, у яких є привілей доступу до тіла пацієнта, мають цінувати довіру, з якою люди діляться своїми історіями. Такий їхній обов'язок іще дві з половиною тисячі років тому записано у клятві Гіппократа: «Хай про що я дізнаюся під час виконання своїх професійних дій або за межами своєї діяльності, хай що побачу та почую про людське життя, чого не варто будь-коли розголошувати, я змовчу, вважаючи це таємницею». Як лікар і водночас письменник, я дуже довго розмірковував про «не варто» і зважував, що можна, а чого не можна розповідати, аби не зрадити довіри моїх пацієнтів.

В основі подальших розповідей — випадки з клінічної практики, але дійових осіб змінено до невпізнанності, тому будь-які можливі збіги випадкові. Захист конфіденційності («конфіденційний» латиною означає «з вірою») — важливий принцип моєї роботи: ми всі рано чи пізно станемо пацієнтами, кожному хочеться вірити, що його почують і поважатимуть його таємниці.

1. Перетворення

Із такого простого першопочатку розвивався і розвивається безмір чудових і дивовижних форм.

Чарльз Дарвін. Походження видів

Біля моєї лікарні є парк, обсаджений вишнями і в'язами, які красиво змінюються в різні пори року. У вільний час я сідаю на лавку й за ними спостерігаю. Нещодавно кількох найвищих в'язів підкосили зимові урагани — у землі, звідки їм повиривало коріння, лишилися глибокі труноподібні борозни. На Великдень гілки дерев укриває така неймовірно яскрава зелень, що я починаю розуміти, чому рай дехто уявляє зеленим. Весняний вишневий цвіт осипається на траву, і той, хто гулятиме серед вітів, ніби вбереться в рожеві шати. У літньому густому й достиглому повітрі палять вогнища, граються в затінку на підстилках діти й ходять напнутими між дерев мотузками акробати. Але найкраща для мене пора — осінь, коли небо бездонно-глибоке, повітря прозоре й ніжне, а під ногами купи пурпуру й золота. Я милуюся цим парком уже близько 25 років — медуніверситет, де я навчався, також поряд.

Вісімнадцятирічним першокурсником я йшов під листяним дощем на незабутню пару з біохімії, на лекцію, де мені відкрилися хитросплетіння, ба навіть дива життя. Починалося все нудно: на стіні світився слайд зі складною схемою молекули гемоглобіну. Викладачка пояснювала, що хімічна сполука, яка зв'язує кисень у червоних кров'яних клітинах, відома під назвою «порфіринове кільце». Вона важлива як для гемоглобіну, так і для хлорофілу — пігменту листя, що поглинає сонячну енергію. Саме завдяки порфіринам, розповідала лекторка, стало можливим звичне для нас життя на Землі. Молекулярна структура на слайді нагадувала чотирилисник конюшини — пелюстки порфірину склалися в хитромудрий візерунок, а в серці кожної світився атом заліза, ніби розпечена лава.

Захоплена кожною пелюсткою молекула кисню, пояснювала викладачка, червонішає, наче осінній клен, а вивільняючись, стає темно-багряною. Ось і вся біохімія. «Але це не статичний процес, — додала вона, — а живий і динамічний». Осердя одної пелюстки під впливом кисню трансформується, енергія перетворення натискає на крихітний атомний важіль — і ось уже міняються всі чотири, стимулюючи більше споживання кисню. Вишуканість біохімії глибоко вразила мене своєю очевидною неймовірністю: і в хлорофілі, і в гемоглобіні молекули співпрацюють, аби зберегти життя.

Розглядаючи діаграму, я спробував уявити, як перетворюються мільярди молекул мого гемоглобіну, вбираючи в легенях кисень кожного подиху, а потім поштовхи серця накачують кров у мозок, м'язи й печінку, де все ще раз зміниться — тепер навпаки. Ця трансформація так само важлива й неминуща, як поява нового листя навесні та його опадання восени, але чомусь не вірилося, що вона вічно триває в моєму тілі.

Усе довкола ніби сповнилося святобливої радості: така рівновага серед буяння людської біохімії здавалася дивовижно привабливою, хоча й невідвратною.

Перетворення — одна з найдавніших вічних тем у літературі й мистецтві: дві тисячі років тому латинський поет Овідій у своїх «Метаморфозах» зобразив природу й людство виром, де все живе й неживе нескінченно змінюється, ніби «податливий віск: набуваючи форм усіляких, він, хоч і виглядом різний буває, весь час мовби інший [...] ось так і душа є постійно душею, лише переходить [...] у постаті

різні». Свою поему Овідій закінчує проголошенням спорідненості всього суцього й пристрасним закликком співпереживати кожній живій істоті. Клінічна практика також ґрунтується на емпатії, а медицину можна назвати дитиною науки й доброти.

Бути живим означає вічно рухатися. Наші межі мінливі — їх творить і змінює довкілля. Річкова вода, що колись була морськими бризками, за рік може потрапити до сусідового кровотоку. Вода вашого мозку випадала дощем на стародавні землі й здіймалася хвилями давно висохлих океанів. Із цього погляду наші тіла схожі на потоки чи вогнища — вони щомиті інакші. Зростаючи, одужуючи, пристосовуючись і старіючи, вони неминуче видозмінюються — як зазнають змін під час сну, запам'ятовування й навчання наші душі. У звичайні дні я приймаю принаймні 12 пацієнтів до обіду та ще стільки — після. Усі 24 розділи цієї книжки такі самі різні, як 24 щоденні консультації, — я просто розповідаю про те, як, працюючи лікарем, беру все можливе від корисних змін і намагаюсь уповільнити шкідливі. У книзі йдеться про певні важливі перетворення, які я, фахівець, мав честь спостерігати.

Категорії, на які я поділив усі розділи, багато в чому перетинаються.

Близько чверті з них присвячено значущим змінам і переходам з однієї фази життя до іншої: зачаттю, народженню, дозріванню, вагітності, менопаузі та смерті. Людям, які їх переживають, дедалі частіше хочеться підтримки лікарів.

Наступна чверть книжки — про медичні кризові стани, яким під силу змінити наші тіла й душі, — ампутації, переломи, гормональні сплески й навіть рак.

Свідомість наша також ніколи не дремає, і тому ще чверть розповідей я присвятив змінам, які на неї впливають, — від нічного сну до засадничої ролі пам'яті й дуже різних ознак душевних хвороб, які мене, терапевта, просять полегшити.

Нарешті останні кілька розділів стосуються добровільних змін свого тіла: часом нам хочеться наростити м'язи, зробити татуювання чи ще якимось змінити свою зовнішність, аби нарешті відповідати ідеалу чи власному баченню себе. Як лікар, я прагну сприяти корисним змінам і послаблювати наслідки потенційно шкідливих.

Саме слово «пацієнт» означає «страдник». Завдання медицини — полегшити людські страждання. Як письменника мене цікавить

метафора перетворення, якою тисячоліттями переймаються поети, митці й мислителі. Як лікар, я також цікавлюся трансформаціями, бо завдання медичної практики — шукати бодай найменші позитивні зміни в тілах і душах пацієнтів. Я хотів би, щоб ця книжка стала гімном динамізму й трансформації людського життя — і в тілесному, і в універсальному вимірі. Можливість, ба більше, неминучість змін дарує нам усім надію на краще.

2. Вовкулаки: збудлива повня

Ліканове перевтілення [у вовка] варте глибшого вивчення як перша людська метаморфоза такого типу.

Женев'єва Лайвлі. Овідієві «Метаморфози»

Особливо важкими, кривавими й безжальними ночами, коли у відділенні швидкої допомоги багато фізично чи психічно травмованих пацієнтів, колеги часто повторюють: «Мабуть, сьогодні повня». Відпрацьовуючи надскладну зміну, я інколи навіть виходив перевірити, чи не знайду на небі пояснення напруженості свого земного графіка. У те, що Місяць впливає не лише на припливи й цикли жіночої плодючості, а й на психіку, люди вірили здавна. «Цьому виною, справді, тільки Місяць, бо більше, ніж звичайно, до Землі наблизився, либонь, і всіх людей доводить він до сказу»⁵, — каже Емілії Отелло. Джеймс Джойс у своєму «Уліссі» розповідає про «здатність [Місяця] закохувати, приборкувати, наділяти вродою, зводити з ума-розуму»⁶. Психічні зміни під впливом Місяця не піддають сумніву — їх підтвердили дослідження в Індії, Ірані, Європі та США. Автори одного такого північноамериканського експерименту виявили, що, на думку 40 % населення, Місяць таки впливає на душевний стан, а в давнішій студії цю тезу підтримали аж 74 % фахівців у царині психічного здоров'я. Утім, доказову базу під неї так і не підвели. Кількість пацієнтів із травмами, маніями чи психозами («сомнамбулізмом») не залежить від фази Місяця, а частота спроб самогубств, аварій на дорогах і дзвінків на телефони довіри ніяк не пов'язана з повнею. Мої колеги зі служби швидкої допомоги та 74 % американських фахівців у галузі психічного здоров'я помиляються.

Неправдивість такого популярного переконання підштовхнула трьох каліфорнійських психіатрів дослідити тему глибше. У своїй праці «Нові факти про Місяць і божевілля» вони припускають, що поки в ХІХ столітті не з'явилося стабільне штучне освітлення, повний Місяць справді впливав на людей зі слабким психічним здоров'ям, бо погіршував якість і зменшував тривалість їхнього сну. Цитовані джерела показують, нібито 14 годин регулярного відпочинку в темряві

можуть зупинити чи навіть попередити маніакальні епізоди психозу, тоді як навіть незначне зменшення тривалості сну часом погіршує психічне здоров'я та викликає епілептичні судоми (це підтверджують, зокрема, мої пацієнти з біполярним розладом та епілепсією). Схоже, ми поки навіть не зовсім розуміємо, як пов'язана мозкова активність під час здорового сну й мозкова активність здорових пацієнтів.

Коли ще не було штучного освітлення, люди користувалися природним світлом повного Місяця, що дозволяло гуляти вночі. Місячне товариство промисловців та інтелектуалів Англії XVIII століття назвали не на честь об'єкта наукової зацікавленості — його членам просто було зручніше зустрічатися вечорами під час повні. Але де Місяць — там і зловісні тіні. «Божевільних тривожать і повня, і світанок, — писав французький психіатр Жан-Етьєн Ескіроль у XIX столітті. — Чи не дають вони світло в домах, що лякає одних, тішить інших і збуджує всіх?»

Джоан Фредерік привезла швидка. «Ажитований делірій» — було написано на її картці медичного сортування. Анамнез записали зі слів сусідки: застудилася кілька днів тому, почувалася недобре, пішла в аптеку по ліки. Ліки не допомогли: сил меншало, почав боліти живіт, пекла шкіра. Сеча була ніби гаряча, важка й болісно виходила. Раніше в неї траплялися інфекції сечовивідних шляхів, але зараз усе було інакше: тривога ніби захопила її цілком, ширилася всім тілом і заходила в кінцівки. Ноги тремтіли, руки стали безсилі й слабкі, лихоманка не припинялася. Дівчина записалася до терапевта, але так і не дійшла: сусідка викликала швидку, коли Джоан почала бачити на стінах велетенських ящірок. Дорогою до лікарні в кареті швидкої її судомило, а в палаті інтенсивної терапії я побачив дівчину вже на заспокійливих.

У «ажитованого делірію» є сотні причин: передозування наркотиків, синдром відміни, інфекції, інсульт, внутрішньочерепна кровотеча, травми голови, психіатричні розлади й навіть нестача певних вітамінів. Але всі аналізи крові були в нормі. КТ мозку також нічого не показала. Поки дівчина спала в палаті, сусідка розказала про неї трохи більше. Джоан вела спокійне життя, мало з ким товаришувала й була замкненою. Її вже колись забирали з «нервовим зривом»: у медичній справі записали, що в дівчини трапився нетривалий епізод

усеохопної паніки й тривожності, усе нормалізувалося після кількадечного відпочинку. Працювала вона секретаркою, сиділа в підвалі міськради й любила свою роботу, бо могла не виходити на сонце. «Вона зразу печеться, — сказала сусідка, — бачили б ви її влітку, завжди в пухирях ходить». Джоан була вся в рудих плямках. Найбільше їх мала на обличчі та руках — ніби розсипала на мокру шкіру кавові гранули.

Я тоді був молодим фахівцем, і для мене, як і для решти персоналу, діагноз Джоан залишався таємницею. На обході старший лікар уважно вислухав, як вона сюди потрапила, і почав гортати записи з її попередньої госпіталізації. Роздивився шкіру, глянув нормальні результати аналізів і, переможно звівши очі, сказав: «Треба перевірити порфірини».

Порфірини — важливі складники гемоглобіну й хлорофілу — виробляються в нашому організмі групою особливих ензимів, які співпрацюють, ніби бригада монтажників. Якщо хтось із них робить не те, що потрібно, виникає порфірія. Напівсформовані порфіринові кільця накопичуються в крові й тканинах та викликають «кризи», спричинені ліками, харчуванням чи навіть кількома недоспаними ночами. Деякі порфірини надзвичайно чутливі до світла (саме ця особливість допомагає їм поглинати сонячну енергію у складі хлорофілу), тому хворі на певні типи порфірій дістають від сонця пухирчасті опіки, які потім рубцюються. Накопичення порфіринів у нервах і мозку спричиняє параліч, психоз і судоми. Ще один поки незрозумілий ефект їхнього накопичення в шкірі — поява волосся на лобі й щоках. Гостра порфірія може супроводжуватися закрепами й сильним болем у животі: хворих, які заходяться криком, часто везуть до операційної й кілька разів піддають непотрібному хірургічному втручанню, аж доки лікарі поставлять правильний діагноз⁷.

Лабораторне дослідження підтвердило високий рівень порфіринів. Схоже, у Джоан була рідкісна форма порфірії — варієгатна, або строката. Лікування вже розпочали: відпочинок, виключення ліків, що посилюють симптоми (імовірно, теперішнє загострення спричинили протизастудні), внутрішньовенні препарати. Плюс вливання глюкози. Через три дні пацієнтка одужала й поїхала додому зі списком протипоказаних препаратів і, нарешті, поясненням своєї вічної чутливості до світла.

1964 року в журналі «Справи Королівського медичного товариства» вийшла цікава стаття лондонського невролога Лі Айліса. На чотирьох сторінках він красномовно й переконливо доводив, що підґрунтям чи навіть причиною поширення міфу про вовкулак була порфірія. Шкірні симптоми типу гіпертрихозу можуть спричинити появу волосся на обличчі й руках, але не впливають на психіку. У хворої на сказ людини буде нервово збудження, вона маритиме й кусатиметься, але не матиме шкірних симптомів. Айліс зазначив, що хворі на порфірію уникають прямого сонячного світла, тому гуляють уночі. Передвісники їхніх кризових станів — безсоння чи зміна раціону. Якщо важкохворих не лікувати, їхня шкіра часом робиться блідо-жовтою через жовтяницю, на ній з'являються шрами, а обличчя інколи заростає волоссям. Хворі на певні типи порфірії можуть страждати від психічних розладів та ізолюються від суспільства, яке їх не приймає.

Кількасот років тому за такий набір симптомів могли звинуватити в чаклунстві. Французький екзорцист Анрі Боге у своїй праці *Discours exécrable des Sorciers* (1602) хвалиться, що катував, а потім умертвив 600 вовкулаків та відьом (разом із дітьми). «Усі ці чародії мали пошматовані обличчя, руки й ноги, — писав він, — а один був такий спотворений, що в ньому важко було пізнати людину, і мало хто, подивившись на нього, не здригався». Дуже ймовірно, що таке періодичне потьмарення, яке супроводжувалося світлобоязню, породжувало серед легковірного неписьменного суспільства страшну віру в можливість перетворитися на вовкулаку. Зрештою, навіть 74 % фахівців у царині психічного здоров'я переконані, що Місяць може провокувати божевілля.

За старовинним хетським законом, людині, яку робили вигнанцем, казали «віднині ти вовк». Ми й досі часом називаємо самотників «самотніми вовками». Перше людське перевтілення в Овідієвих «Метаморфозах» — перетворення на вовка: так боги карають за жорстокість і канібалізм. Хоч від загрози вовків у Європі вже майже не лишилося сліду, ми досі згадуємо про них, образно описуючи жадібність чи ненаситність: на думку спадають і «вовчий вищир», і «вовчий апетит», і злякані діти, яким прочитали «Червону Шапочку» чи «Трьох поросят». Малюнки вовків, отримані на згадку про наших

палеолітичних предків, — одні з найдавніших зразків печерного живопису.

Словом «вервольф», або ж «вовкулака», називають людину, яка фізично перетворилася на вовка. Для форми психозу, що передбачає уявлення себе вовком, в англійській мові є термін «лікантропія». Психіатри поширили його значення на всі різновиди марень про перетворення на тварин, але взагалі їх правильно називати теріантропіями (від грецького *therion* — «звір»). Пліній вважав ідею ймовірності перевтілення на вовка абсурдною. На його думку, трансформуватися здатна тільки душа: «Про можливість людей ставати вовками, а потім знову повертатися у своє тіло можна певно сказати: брехня».

Англійського короля Якова I (Якова VI Шотландського) дуже цікавило все надприродне. У своїй книжці «Демонологія» (1597) він пише й про вовкулаків: мовляв, «греки їх називають лікантропами, тобто вовчими людьми, але, щиро кажучи, ... коли щось таке навіть бувало, здається мені, що причиною був природний надлишок меланхолії». Як бачимо, король вважав лікантропію тимчасовим потьмаренням, психіатричною проблемою, а не фізичною трансформацією. Грецький фізик Марцел Сідійський із ним погоджувався: він писав, що вовкулаки, яких начебто багато було вночі на афінських цвинтарях, — не «перевертні» (так римляни казали на тих, хто вмів перекидатися вовком), а просто божевільні. Візантійський лікар Павло Егінський радив лікувати таких перевертнів щедрим кровопусканням, сном і заспокійливими — майже тим самим, чим зараз лікують порфірію.

В античній літературі є чимало історій про перевтілення. Одна з Вергілієвих еклог розповідає про божевілля трьох проклятих сестер, яким здавалося, ніби вони корови: «Полями лунало їхнє уявне мукання... усім трьом уже марилося ярмо на шії, і кожна шукала ріг на гладкому лобі своєму». Старозавітний король Навуходоносор перевтілюється у тварину після нападу депресії: «І він був відлучений від людей, і їв траву, як воли, і його тіло зрошувалося з небесної роси, аж його волос став великим, як пір'я орлине, а його пазурі як у птахів»⁸.

У середньовічній Європі звірства, описані Боге, були відносно поширеними: гаданих вовкулаків палили на вогнищах сотнями. Але

минув час, XVIII і XIX століття відходили в історію, і публікацій про «лікантропію» меншало (а з ними й забобонів, і європейських вовків). Але марновірство не зникло — воно просто стало іншим. 1954 року Карл Юнг описав випадок трьох сестер, яким постійно снилася мати у звірячій подобі. Він не здивувався, коли згодом у матері розвинулася психотична лікантропія, — доньки просто несвідомо відчували її давно пригнічену «примітивну ідентичність».

Найвідоміший у нашій культурі літературний твір, що описує жах і метафоричний потенціал людської трансформації, — «Перевтілення» Кафки. Одного дня Грегор Замза прокидається «страхотливою комахою» з метушливими лапками, хітиновими щелепами й панцирем жука⁹. Його перевтілення незворотне: комівояжера з усіх боків обплутали родинні обов'язки, а жука ув'язнили стіни кімнати. Поки родина болісно вирішує, як жити далі, він звикає до нового тіла, повзає по стелі й смакує підгнилі тріски мостин замість їжі з тарілок, принесених родичами. Зрештою його життя закінчується також по-кошачому — Грегора знаходять померлим на підлозі та змітають, як сміття.

«Перевтілення» складно розуміти буквально, але воно промовляє до всіх відчужених, переслідуваних і безсилих. Метаморфоза Замзи ізолює його фізично й ментально, як ізолюють душевно чи тілесно хворих їхні недуги. Міфічні та фольклорні сюжети про такі перевтілення мають власну, бодай внутрішню логіку. Замі такої радості не перепадає: він «безпорадно дивився на свої лапки, які метлялися ще швидше й безладніше»¹⁰.

Один із в'язів біля клініки особливий — але не через висоту чи переплетення крони, а тому, що колись за десяток метрів від нього впав один із моїх пацієнтів. Гері Гоббс не був верхолазом — він був просто молодиком із шизофренією, який, споживши наркотичний коктейль із МДМА, узяв собі в голову, що перетворився на kota. Свідки згадують, що того дня він шастав вулицями й зазирає у смітники, перш ніж видряпатися на дерево й сичати на перехожих. Ті викликали поліцію — він заліз вище. Коли підійшов допитливий собачник, Гері вереснув і позадкував, виявивши досі небачений жах перед псами. Поки поліцейські радилися, як його звідти зняти,

молодик послизнувся, упав, зламав зап'ясток, ударився головою й вив на траві оглушений. Його швидко доправили до лікарні швидкої допомоги.

На ранок, прокинувшись у палаті із загіпсованою рукою, Гері відмовився говорити про вчорашнє з місцевим психіатром. Його відпустили додому — в одну з маленьких квартирок житлового комплексу з вахтером напохваті. Зайшовши перевірити, як він, я помітив початі бляшанки котячого корму на кухні й поцікавився, чи він це їсть. Кілька разів запитав про ту ніч, але він змінював тему. Останнє, що я чув, — Гері взяв собі кількох вуличних котів і вирізав у дверях для них прохід.

У європейських і близькосхідних міфах перевтілень немало, і дехто з дослідників вважає їх свідченням давніх тваринних культів. Зазирнувши в інтернет, можна побачити, що обожнювання котиків і песиків залишається потужною мотивацією людських учинків. Фольклор також сповнений трансформацій — від історій про кельтських селкі, де люди перетворюються на морських котиків, до духовних тваринних перевтілень шаманізму. У всіх цих розповідях є спільна сюжетна риса: відриватися від людського світу небезпечно, селкі, що надто довго пробуде в подобі котика, кине людське життя, недосвідчений чи духовно безсилий шаман міг назавжди залишитися у своїй звірячій подобі.

«Усі вони певною мірою — в'ючні тварини, — писав Торо, — покликані переносити якусь частину наших думок». Зайдіть у будь-яку іграшкову крамницю чи подивіться кілька дитячих передач — і ви побачите, які важливі для західної культури олюднені тварини. Стюарт Літл, Кролик Петрик, тигрячі костюми, маскаради — усе це ілюстрації того, що тваринна подoba й звірячі звички звільняють дітей від людського, допомагають стати швидшими, спритнішими, лютішими. Декому з дорослих теріантропічний психоз може дарувати схожу радість утечі за межі обтяжливого людського життя.

Наприкінці 80-х колектив масачусетських психіатрів опублікував статтю, де було описано 12 медичних випадків, із якими вони працювали впродовж 14 років клінічної практики в передмісті Бостона. Двоє пацієнтів були хворі на справжню лікантропію та стали вовками, ще двоє перетворилися на котів і двоє — на собак. Двох

ідентифікувати було важко (один «дряпався, вив, ухав, шкрябався, тупотів і випорожнювався», другий — «дряпався, вив і гавкав»). З решти чотирьох один став тигром, один кролем, один птахом, а один, який завжди тримав мишей-піщанок, на піщанку й перетворився.

Шизофренічної більшості серед пацієнтів не було: у восьми був біполярний розлад, у двох — шизофренія, одному діагностували депресію, ще одному — межовий розлад особистості. «Лікантропія на прогноз не вплинула, — зауважують автори. — Марення про перевтілення на тварину зашкодили їм не більше, ніж усі інші марення». Найповнішу трансформацію спостерігали у 24-річного юнака, який після тривалого зловживання алкоголем узяв собі в голову, що він кіт у людському тілі. На час публікації матеріалу котяча сутність не покидала його вже 13 років.

«За словами пацієнта, він дізнався, що кіт, від родинного kota, який поступово навчив його “котячої мови”, — писали психіатри. — Юнак ходив на роботу, однак жив із котами, вступав із ними в статеві стосунки, полював і вчащав на котячі нічні посиденьки, віддаючи їм перевагу перед людськими». Надій на одужання було мало: його переконання витримало кілька курсів антидепресантів, антиконвульсантів, антипсихотиків і шість років психотерапії. «Найбільшим, але невзаємним його коханням була тигриця з міського зоопарку, — писалось у висновку. — Він сподівався колись її звільнити».

⁵ Цит. за: Шекспір В. Твори в шести томах: Том 5. К.: Дніпро, 1986. Перекл. І. Стешенко.

⁶ Цит. за: Джойс Д. Улісс. К.: Видавництво Жупанського, 2019. Перекл. О. Мокровольського, О. Тереха.

⁷ Коли ці самі «монтажні» ензими дають збій у рослинах, на їхньому листі з'являються темні плями навіть від слабкого світла. — *Прим. авт.*

⁸ Тут і далі Біблію цитовано за перекладом Іларіона (Івана Огієнка).

⁹ Сучасні казки Анджели Картер описують подібні дивовижні метаморфози. — *Прим. авт.*

¹⁰ Кафка Ф. Перевтілення. Перекл. з нім. Є. Поповича. К.: Журнал «Всесвіт», 2000. № 1—2.

3. Зачаття: перший і другий сенс існування

Сором тому, хто про це погано подумає.

Сер Гавейн і Зелений Лицар

Упродовж навчального року я працював у барі, а влітку готував людські трупи до розтину. Бар був школою життя, а анатомічна лабораторія, як я спершу вважав, стане школою смерті. Моторошно там не було — навпаки, я просвітився, зміцнив шлунок і добряче вивчив анатомію. Але про смерть так нічого й не дізнався.

Лише ставши дипломованим лікарем, я почав братися за найскорботніші обов'язки в медицині й повідомляти про невиліковні хвороби чи смерть близьких. У лікарні миті вмирання вже стали звичними. Я часто стояв у печалі, поки лунав чийсь останній хрип, або помічав охолодження шкіри після невдалої реанімації. Відсутність фізичних змін у момент переходу трохи бентежила: мертве тіло складалося з тих самих елементів, що й за мить до того живе. Рух, у якому мить за миттю народжується життя, просто спинився.

Колись люди вірили, що після смерті душа влітає крізь роззявлений рот. «Усе життя тримається на нитці, — писав Монтень, — і висить на краєчку губи». Часом нитка надійна й міцна, інколи — тендітна й непевна. Смерть для нього була перериванням старої нитки на життєвому ткацькому верстаті, початком розмотування нової. Зачаття ж, відповідно, — ніби вплітання нової нитки й зародження візерунка на життєвому полотні.

Перший дитячий спогад Леонардо да Вінчі — про те, як червоний шуліка (птаха-трупод) спустився до нього в колиску й відкрив йому губи хвостом. Шуліки — вправні акробати (вигляд їхнього хвоста надихнув римлян на форму своїх кораблів), і Леонардо уважно за ними спостерігав, креслячи власні літальні машини. Інтерпретацій спогаду багато: одні вбачають у ньому зародження творчого генія, другі — сприйняття своєї винятковості, треті знаходять натяки на гомосексуальність.

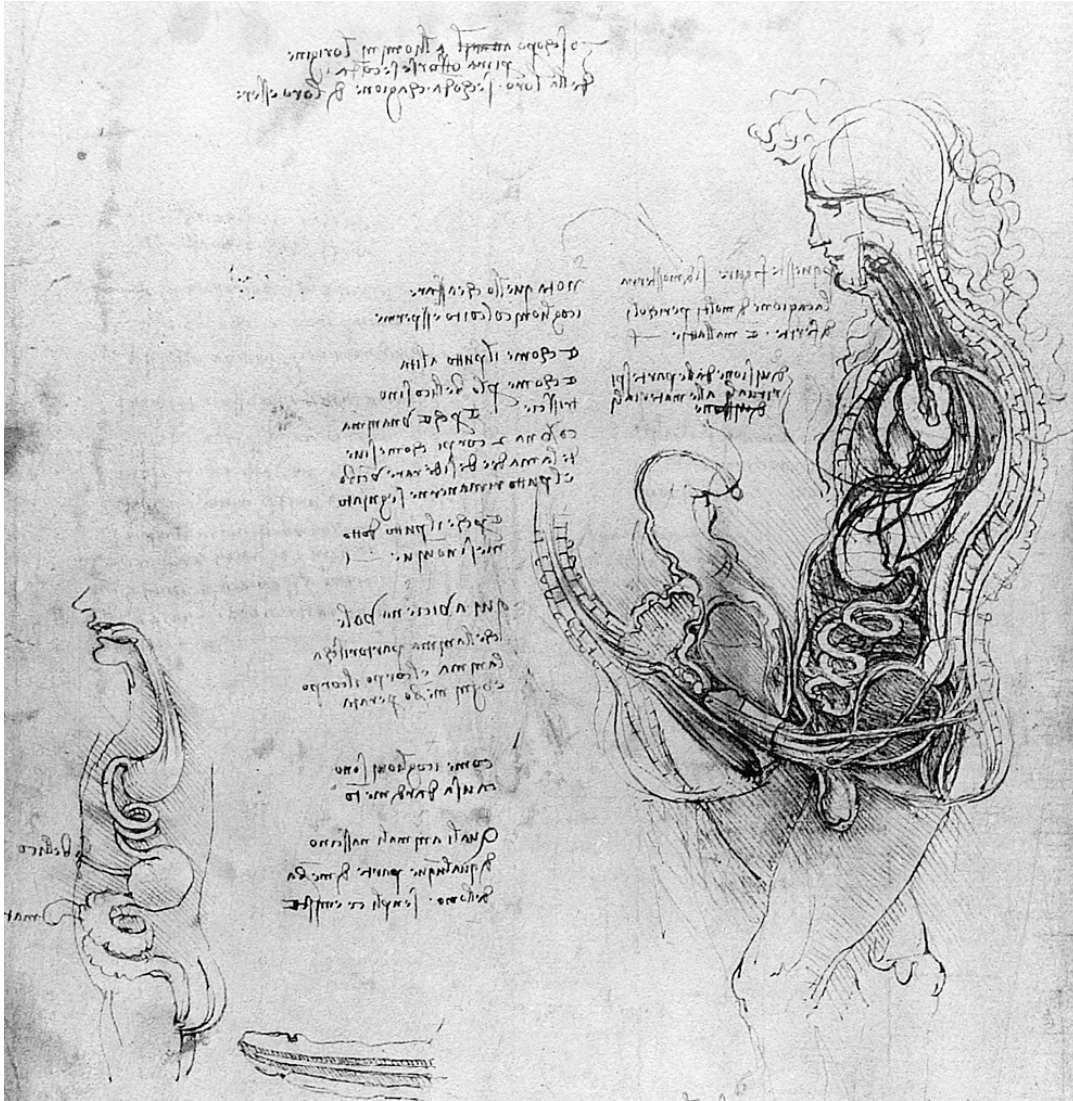

Приблизно 1503 року митець зобразив дорослу Діву Марію на колінах у її матері, святої Анни. Марія простягає руки до Ісуса, ніби намагаючись повернути його в сім'ю, але дитина уникає її, обіймаючи натомість ягня, що зазвичай тлумачать як майбутнє жертвне розп'яття.

За часів Леонардо люди вже давно вірили, що Марія завагітніла без сексу. Думка про те, що її зачали так само, набирала прихильників. Тогочасний папа зробив цю думку догматом віри. Кількасот років тому Анна була ключовою постаттю середньовічного культу плодючості: на картинах її зображали з трьома доньками-Маріями й трьома чоловіками. Коли жінки довкола вагітніли по 20—30 разів за життя, кілька вагітностей Анни зробили з неї популярну святу.

Утім, навіть тим, хто не був святим, зародження нового життя видавалося небесною таїною за межами розуміння. Секс точно грав у ньому певну роль, але яку саме — ніхто не здогадувався. Однак Леонардо таки намагався збагнути всі етапи людського життя й дійти до його витоків. На одному зі своїх відомих малюнків, зробленому за десятиліття до картини святої Анни, він спробував зобразити чоловіче й жіноче тіло в розрізі в момент зачаття.

У цій справі він уже мав попередників, але, попри його знання анатомії та досвід розтинів, більшу частину статевої анатомії просто вигадав. За його уявленнями, тілесні рідини перетворюються одна на одну під впливом тепла та роботи м'язів. Особливі канали з'єднують

матку з грудьми (він вважав, що грудне молоко утворюється з менструальної крові) і хребтом, звідки до неї потрапляє жіноче сім'я. Чоловічу анатомію було зображено так само нетрадиційно: однією трубкою з'єднано серце зі спинномозковим каналом, по інших із мозку до хребта й пеніса тече сперма. Яечка просто слугують тягарцями для врівноваження трубок. Гумору йому точно не бракувало, судячи з підпису малюнка: «Я показую чоловікам першу і, можливо, другу причину існування».

Через 20 років після того, як да Вінчі написав святу Анну, німецький фізик Євхарій Ресслін під враженням від рядків із Книги Буття («Помножуючи, помножу терпіння твої та болі вагітності твоєї. Ти в муках родитимеш діти, і до мужа твого пожадання твоє, а він буде панувати над тобою») припустив, що «неповторна природна насолода» стосунків чоловіка й жінки — це часткова компенсація мук дітонародження та розрада від неминучості смерті.

На початку XVIII століття німецький фізик Альбрехт фон Галлер уже знав, що яйцеклітини утворюються в яєчниках, але вважав, ніби від сексу фаллопієві труби тверднуть, «захоплюють і стискають яєчники під час несамовитого злягання, а тоді видавлюють і поглинають дозрілу яйцеклітину». Лише через 70 років іще один німець Карл Ернст фон Бер зміг на власні очі побачити яйцеклітину ссавця (собаки), а потім, у 1930-х, людську яйцеклітину помітили у фаллопієвій трубці — так почалося сучасне розуміння зачаття.

Переважно я працюю з плідністю й безплідністю, моя робота — це зачаття, запобігання й часом аборти. Жінки приходять і просять допомогти позбутися вагітності або, навпаки, сприяти їй, зупинити чи стимулювати овуляцію. Я даю поради, виписую ліки й роблю невмілі зображення чоловічих і жіночих тіл. Але в плідності з її ритмами чимало загадок, навіть нині.

Нове життя зазвичай зароджується непомітно: у деяких жінок під час овуляції буває короткочасний біль, але ембріони можуть утворюватися протягом доби, й ані зачаття, ані потрапляння заплідненої яйцеклітини в матку ніхто не відчуває. Від підозри до певності, що спонукає йти до аптеки по тест на вагітність, може минути кілька тижнів.

Консультації бувають різні — іноді радісні, часом печальні. Жінка заходить до мого кабінету, сідає коло столу й каже: «Я вагітна». За інтонацією можна зрозуміти, тішить це її чи гнітить. Я роблю припущення й неквапом запитую, як вона почувається, — просто для певності. «Неймовірно!» — чую я деколи. Або: «Жахливо!» Буває, після цього розстібається сумочка й на стіл викладаються похапцем куплені тести із синім хрестиком чи подвійною рожевою смужкою. Ми уважно їх оглядаємо, повертаємо до світла, аби впевнитись, і я дістаю ще один зі своєї шухляди. Поки реагент просякає сечею, ми стурбовано й понуро чи, навпаки, захоплено й нетерпляче на нього дивимося.

Сучасні тести такі чутливі, що багато жінок дізнаються про вагітність уже через кілька днів після зачаття, коли ембріон — іще ниточка клітин на желеподібному диску, з якої згодом розвинеться вісь хребта. Коли настрій у кабінеті захоплено-нетерплячий — це миті солодкого сподівання на довгождану дитину чи приємний сюрприз. Якщо ж гостя стурбована й понура, мої запитання дещо тривожнішають — коли у вас востаннє були місячні? яка тривалість вашого циклу? коли ви могли завагітніти? це ваша перша вагітність? Ми вже звикли контролювати власні тіла, але вагітність — це первісне нагадування, що інколи за змінами годі встежити, а в тіла є власні ритми, поворотні точки й напрямки руху. Декого у вагітності жахає саме її неблаганність: точку неповернення пройдено, запущено процес, чия незвичність часом доходить аж до відчуженості, і байдуже, триватиме вагітність чи урветься, — для жінки життя більше ніколи не буде таким, як раніше.

У більшості регіонів Сполученого Королівства жінка має право на переривання вагітності, якщо відчуває (і два терапевти своїми підписами підтверджують) ризик для фізичного чи психічного здоров'я. Процес підтвердження швидкий і тактовний — я підписував направлення щасливим заміжнім жінкам, вагітним від когось іншого, і підліткам, які не хотіли, аби про це дізналися батьки й перетворили їхнє життя на пекло. Тепер це буває вже значно рідше, ніж колись: завдяки сексуальному вихованню й доступності контрацептивів підліткових вагітностей у країні за 20 років стало вдвічі менше.

Колись я бачив штучне запліднення. На жіночі яйцеклітини, що лежали на склянній таці, із піпетки крапнули спермою. Вони майже

негайно запліднилися й почали дробитися, меншаючи з кожним подвоєнням, доки не виникла порожниста куля протоембріону — досі не набагато більшого від яйцеклітин. Новий організм починає збільшуватися не відразу — хімічні елементи яйцеклітини та сперматозоїда спершу просто з'єднуються в нові структури. Людське запліднення водночас і вражало, і здавалося буденним — наче запилення квітки бджолою.

Сто років тому масачусетський лікар Данкан Макдугалл зважував своїх пацієнтів перед смертю й одразу після неї. Маса тіла зменшувалася на 21 грам — отже, саме стільки важила душа. Насправді в нього просто були погані ваги: ані настання смерті, ані зародження життя маси тіла не змінюють. Просто припиняє чи починає існувати все, що нас тримає на світі, — відбувається ще одна трансформація.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

MEDLIT
медична література

КУПИТИ